

Ιατρική 2019, 108(1-3):61 – 74

Iatriki 2019, 108(1-3):61 – 74

Μετεγγράφοντας τη γνώση και την εμπειρία από ερευνητικά και αναπτυξιακά προγράμματα σε εργαλεία και πράξη για τη βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας στην Ελλάδα

Translating the knowledge and the experience gained from research and educational programmes into actions in primary health care in Greece

Χρ. Λιονής, Α. Αγγελάκη, Μ. Αναστασάκη, Φ. Αναστασίου, Μ. Αντωνοπούλου, Δ. Ανυφαντάκης, Ει. Βασιλάκη, Θ. Βασιλόπουλος, Β. Βιβιλάκη, Μ. Γαλενιανός, Χ. Γιοβαλάκη, Μ. Γκότση, Ε. Ιατράκη, Ν. Κακολύρης, Α. Καμέκης, Α. Καρέλης, Δ. Κουνάλακης, Α. Μαρκάκη, Α.-Ε. Μεχίλι, Α. Μπερτσιάς, Γ. Ντάουνκερ, Σ. Παπαδάκη, Μ. Παπαδακάκη, Ε. Πιτέλου, Δ. Σηφάκη-Πιστόλλα, Μ. Σιάλτσης, Β. Σμπαρούνη, Ι. Στεφανάκη, Εμμ. Συμβουλάκης, Β. Τσιάντου, Ι. Τσιλιγιάννη, Β.-Ει. Χατζέα, Χρ. Ψαρουδάκη

C. Lionis, A. Aggelaki, M. Anastasaki, F. Anastasiou, M. Antonopoulou, D. Anyphantakis, I. Vassilaki, Th. Vassilopoulos, V. Vivilaki, M. Galenianos, Ch. Girvalaki, M. Gotsi, E. Iatraki, N. Kakoliris, A. Kamekis, A. Karelis, D. Kounalakis, A. Markaki, A.-E. Mechili, A. Bertsiyas, G. Duyker, S. Papadaki, M. Papadakaki, E. Petelos, D. Sifaki-Pistolla, M. Sialtsis, V. Sbarouni, I. Stefanaki, E. Symvoulakis, V. Tsiantou, I. Tsiligianni, V.-I. Chatzea, Ch. Psaroudaki

Ερευνητική Ομάδα Κλινικής Κοινωνικής και Οικογενειακής Ιατρικής, Σχολή Ιατρικής Πανεπιστημίου Κρήτης, Κρήτη

Research Group of the Clinic of Social and Family Medicine, School of Medicine, University of Crete, Crete, Greece

ΣΚΟΠΟΣ Αρκετή συζήτηση γίνεται στην Ελλάδα για τις υπηρεσίες Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας (ΠΦΥ) και για τις πολιτικές υγείας που θα πρέπει να ακολουθηθούν. Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να παρουσιάσει την πληροφορία και γνώση που έχει αποκτηθεί από τις ερευνητικές και αναπτυξιακές δραστηριότητες της Κλινικής Κοινωνικής και Οικογενειακής Ιατρικής (ΚΚΟΙ) της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και να εντοπίσει εκείνες τις «περιοχές» που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στην εκπαίδευση, στην έρευνα αλλά και στην πολιτική υγείας.

AIM There is much debate in Greece about Primary Health Care (PHC) and the health policies that should accompany them in a period of political, economic and social challenges. The aim of this article is to briefly present the information and knowledge gained from the research and development activities of the CSFM and identify those areas addressing the development of educational tools and tools that will potentially be integrated into undergraduate education as well as in training programs for general practitioners.

ΥΛΙΚΟ-ΜΕΘΟΔΟΣ Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάγκη του άρθρου αυτού ήταν τα

MATERIAL-METHOD All the collaborative and funded research projects, the training programs and the PhD studies that implemented at the

συνεργατικά, ερευνητικά και εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποιήθηκαν από την ΚΚΟΙ, οι διδακτορικές διατριβές που ολοκληρώθηκαν και οι κλίμακες και τα εργαλεία που σταθμίστηκαν και εφαρμόστηκαν από το 2000 μέχρι σήμερα.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ Παρουσιάζονται αναλυτικά τα εκπαιδευτικά, ερευνητικά και αναπτυξιακά προγράμματα, οι βάσεις δεδομένων, καθώς και οι κλίμακες και τα εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο όλων των παραπάνω δραστηριοτήτων της ΚΚΟΙ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Οι βάσεις δεδομένων όσο και τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τα εργαλεία που παρουσιάστηκαν αναμένεται να συνεισφέρουν στην προπτυχιακή και συνεχιζόμενη ιατρική εκπαίδευση, στην έρευνα για την ΠΦΥ, καθώς και στον σχεδιασμό των υπηρεσιών υγείας. Ακόμη αναμένεται να συμβάλουν στη συζήτηση για τη διασύνδεση της δημόσιας υγείας με την ΠΦΥ.

Λέξεις ευρετηρίου Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας, υπηρεσίες υγείας, ποιότητα, ερευνητικά, αναπτυξιακά, προγράμματα.

Αλληλογραφία: Χρ. Λιονής, Κλινική Κοινωνικής και Οικογενειακής Ιατρικής, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 710 03 Βούτες, Ηράκλειο, Κρήτη
e-mail: lionis@uoc.gr

1. Εισαγωγή

Στη χώρα μας ένας νέος νόμος για την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας (ΠΦΥ) βρίσκεται σε εφαρμογή,¹ ενώ ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) πρόσφατα, 40 χρόνια μετά τη διακήρυξη της Alma-Ata, διατύπωσε εκ νέου τον ορισμό και το καινούργιο όραμα της ΠΦΥ,^{2,3} δεσμευόμενος να κάνει εκείνες τις πολιτικές επιλογές σε όλους τους τομείς και να οικοδομήσει ένα υποστηριζόμενο σύστημα ΠΦΥ, που θα δίνει προτεραιότητα στις βασικές λειτουργίες της δημόσιας υγείας (ΔΥ). Όμως παρά τις σημαντικές αυτές εξελίξεις και παρά τις συχνές αναφορές στην αναγκαιότητα ανάπτυξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων, για την ανάπτυξη του ανθρωπίνου δυναμικού που θα αναλάβει την υλοποίη-

Medical Faculty since 2000 were reviewed and relevant information has been extracted.

RESULTS There are detailed educational, research and development programs, databases, instruments and tools identified through the thorough search of the information, deliverables, reports and outcomes of CSFM collaborative programs.

CONCLUSIONS The databases, as well as the training programs and tools developed by CSFM programs, are expected to contribute to undergraduate and continuing medical education, PHC research and health service planning. They are also expected to contribute to the debate on public health linkage with the PHC.

Key words Primary Health Care, health care services, quality, research, development, programmes.

Corresponding author: C. Lionis, Clinic of Social and Family Medicine, School of Medicine, University of Crete, GR-710 03 Voutes, Crete, Greece
e-mail: lionis@uoc.gr

ση του καινούργιου οράματος και παρά τα καινούργια θεσμικά πλαίσια αλλά και τα ευρήματα ευρωπαϊκών συνεργατικών προγραμμάτων, λίγα έχουν προταθεί και γραφεί για τα εκπαιδευτικά μέσα, προγράμματα και αναπτυξιακά εργαλεία που απαιτούνται για την επίτευξη αυτής της νέας προοπτικής.

Στην Κρήτη και στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της λειτουργεί από την ίδρυσή της, η Κλινική Κοινωνικής και Οικογενειακής Ιατρικής (ΚΚΟΙ) με σαφή προσανατολισμό των εκπαιδευτικών και ερευνητικών της δραστηριοτήτων στην ΠΦΥ. Οι πρώτες ερευνητικές προσπάθειες της πανεπιστημιακής αυτής δομής μετεγγράφηκαν σε μία πρόταση ανάπτυξης του ελληνικού κέντρου υγείας,⁴ αλλά και μιας μεθοδο-

λογίας εκτίμησης των αναγκών υγείας του πληθυσμού στην ΠΦΥ.⁵ Η πρόταση αυτή βασίστηκε στην εμπειρία του Κέντρου Υγείας Σπηλίου και στη συνεργασία που ανέπτυξε με την ΚΚΟΙ. Στη διαμόρφωση της πρότασης αυτής σημαντικό ρόλο είχε ο Διευθυντής ΕΣΥ Αντώνης Κούτης που μας έφυγε πρόωρα και στον οποίο είναι αφιερωμένη αυτή η εργασία. Γι' αυτόν τον λόγο επιλέχθηκε ως τρόπος συγγραφής η απéριτη αποτύπωση της πληροφορίας, δίνοντας έμφαση στη δυναμική χρηστική αξία του περιεχομένου.

Σε ποιον βαθμό όμως η αποκτηθείσα, από την έρευνα και την αναπτυξιακή διαδρομή της ΚΚΟΙ, γνώση και εμπειρία θα μπορούσε να μεταγραφεί σε μία νέα πρόταση λειτουργίας για τις καινούργιες δομές της ΠΦΥ και συγκεκριμένα για αυτές που ο νομοθέτης ονομάζει Τοπικές Μονάδες Υγείας (ΤΟΜΥ). Αυτό είναι το ερώτημα που λειτούργησε ως έναυσμα για τη συγγραφή του άρθρου αυτού. Φυσικά το πολύ φιλόδοξο αυτό ερώτημα στην απάντησή του χρειάζεται όχι μόνο χρόνο και επιπρόσθετη γνώση, αλλά και μια ευρεία διεπιστημονική και διεπαγγελματική ομάδα. Δεν θα μπορούσε να απαντηθεί στο πλαίσιο μιας αναπτυξιακής εργασίας, που το πρώτο της ολοκληρωμένο χειρόγραφο υποβλήθηκε στο πλαίσιο προκήρυξης υποβολής ερευνητικών εργασιών του 18ου Συνεδρίου για τα Οικονομικά και τις Υπηρεσίες Υγείας (Αθήνα, 11–13 Δεκεμβρίου 2018). Έτσι το περιεχόμενο αυτού του άρθρου εστίασε στο τι μπορεί να μεταγραφεί σε πρακτική, εκπαιδευτική (προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα από τις Σχολές Επιστημών Υγείας ή στη διάρκεια της ειδίκευσης στη γενική ιατρική), κλινική (στις υπηρεσίες ΠΦΥ) ή επιχειρησιακή στον χώρο της διοίκησης (σχεδιασμού, οργάνωσης και εφαρμογής) προγραμμάτων και υπηρεσιών στην ΠΦΥ.

Ο σκοπός αυτού του άρθρου είναι η αναζήτηση της γνώσης και της εμπειρίας που αποκτήθηκε από ερευνητικά και αναπτυξιακά προγράμματα της ΚΚΟΙ που εφαρμόστηκαν στην ΠΦΥ και η σύνθεσή τους σε εργαλεία, μέσα και προτάσεις για τη βελτίωση της εκπαίδευσης και της κλινικής πρακτικής στην κοινότητα.

2. Υλικό και μέθοδος

2.1. Πηγές από τις οποίες αναζητήθηκε η πληροφορία

Για την αναζήτηση της σχετικής με την εκπαίδευση στη γενική ιατρική και στην ΠΦΥ πληροφορίας αναζητήθηκαν οι κάτωθι πηγές:

- Δημοσιευμένα εργαλεία της ΚΚΟΙ
- Εκπαιδευτικά προγράμματα που αναπτύχθηκαν, καθώς και κατευθυντήριες οδηγίες
- Διδακτορικές διατριβές που εκπονήθηκαν
- Συνεργατικά προγράμματα που υλοποιήθηκαν.

Συγκεκριμένα ανασκοπήθηκαν όλες οι παραπάνω πηγές από το 2000 μέχρι σήμερα και έγινε ανάγνωση:

- α. Όλων των διαθέσιμων στη βιβλιογραφία ελληνικών και ξενόγλωσσων δημοσιεύσεων.
- β. Όλων των αναφορών για εκπαιδευτικά και ερευνητικά προγράμματα που αναλήφθηκαν.
- γ. Των διδακτορικών διατριβών που έχουν ολοκληρωθεί.
- δ. Των παραδοτέων από τα ερευνητικά συνεργατικά ελληνικά και διεθνή προγράμματα.

2.2. Είδος πληροφορίας που αναζητήθηκε, εξαγωγή και σύνθεσή της

Αναζητήθηκε κυρίως πληροφορία που ήταν σχετική με:

- α. Εκπαιδευτικά μέσα και εργαλεία και συγκεκριμένα σύνδεσμοι με εκπαιδευτικό υλικό, ηλεκτρονικό υλικό (βίντεο, βιβλία και εγχειρίδια).
- β. Μέσα και εργαλεία για την υποστήριξη της λήψης κλινικής απόφασης (βάσεις δεδομένων καθώς και ερωτηματολόγια διατιθέμενα σε συνδέσμους και πλατφόρμες).

Η σύνθεση αυτών που αναζητήθηκαν και εντοπίστηκαν έγινε σε πίνακες και πλαίσια και συγκεκριμένα περιλάμβανε:

- α. Πίνακες με συνδέσμους με εκπαιδευτικό υλικό.
- β. Πίνακες με συνδέσμους για εργαλεία καθημερινής πρακτικής, διαγνωστικά, με εκτίμηση διαχείρισης κινδύνου.
- γ. Πίνακες με συνδέσμους και βάσεις δεδομένων υγείας του πληθυσμού.

3. Αποτελέσματα

Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται τα εκπαιδευτικά μέσα και εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των ερευνητικών προγραμμάτων της

Πίνακας 1. Εκπαιδευτικά μέσα και εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο συνεργατικών ερευνητικών προγραμμάτων της ΚΚΟΙ (για φοιτητές ιατρικής και επαγγελματίες στην ΠΦΥ)

Τίτλος προγράμματος	Περιεχόμενο	Σχετικοί σύνδεσμοι
FRESH AIR – “Free Respiratory Evaluation and Smoke-exposure reduction by primary Health cAre Integrated gRoups” Ιστοσελίδα: http://www.theipcr.org/freshair/	Εργαλεία αύξησης ενημέρωσης κοινού και επαγγελματιών υγείας για τις συνέπειες του καπνού από τσιγάρο και καύση βιομάζας (αφίσες, παρουσιάσεις, φυλλάδιο) Διαδικτυακή πλατφόρμα εκπαίδευσης στον έλεγχο πνευμονικής λειτουργίας Τηλεφωνική εφαρμογή ελέγχου πνευμονικής λειτουργίας Μοντέλο εκπαίδευσης επαγγελματιών υγείας στην παροχή στήριξης για τη διακοπή του καπνίσματος (Very Brief Advice on Smoking) Πνευμονική Αποκατάσταση (εκπαιδευτικά εργαλεία για ασθενείς και επαγγελματίες υγείας και πρόγραμμα άσκησης και εκπαίδευσης 6 εβδομάδων για ασθενείς με χρόνια αναπνευστικά νοσήματα)	https://www.theipcr.org/freshair/resources-publications (δημόσια πλατφόρμα διάχυσης θα είναι σύντομα διαθέσιμη)
Κέντρο Καταγραφής Καρκίνου Κρήτης (ΚΚΚ) Ιστοσελίδα: http://www.crc.uoc.gr	Ολοκληρωμένο ψηφιακό σύστημα καταγραφής (βασισμένο στο CANREG5) το οποίο λειτουργεί διαδικτυακά εξ αποστάσεως αλλά και τοπικά χωρίς σύνδεση στο διαδίκτυο (δυνατότητα χρήσης από ιατρούς, επαγγελματίες υγείας και εκπαιδευμένους καταγραφείς) Προσαρμογή του συστήματος καταγραφής CANREG5 στα ελληνικά δεδομένα και εμπλουτισμός του με επιπρόσθετες παραμέτρους (δυνατότητα χρήσης από ιατρούς, επαγγελματίες υγείας και εκπαιδευμένους καταγραφείς) Αλγόριθμος υπολογισμού εξατομικευμένου κινδύνου ασθενούς ή άλλου επισκέπτη σε δομές υγείας (δυνατότητα χρήσης από ογκολόγους, γενικούς ιατρούς κ.λπ.)	www.crc.uoc.gr (θα αναρτηθούν άμεσα) Επικοινωνία για αιτήματα: cancer.registry.crete@gmail.com , spdimi11@gmail.com
TITAN Greece & Cyprus –“Primary Care Tobacco Treatment Training Network in Greece and Cyprus” Ιστοσελίδα: http://titangc.uoc.gr	Έρευνα καπνίσματος Συμβουλευτική φόρμα Εγχειρίδιο διακοπής καπνίσματος Φυλλάδιο διαθέσιμης φαρμακοθεραπείας για τα ιατρεία των Γενικών Ιατρών Πίνακας ενδεικτικών τιμών φαρμακοθεραπείας για τα ιατρεία των Γενικών Ιατρών Αντενδείξεις, οδηγίες & πιθανές παρενέργειες φαρμακοθεραπείας	http://titangc.uoc.gr/tools.html (αναρτημένα)
ΕΣΠΑ ΘΑΛΗΣ Πανεπιστήμιο Κρήτης - Διεπιστημονικό δίκτυο μελέτης νόσου Alzheimer και συναφών διαταραχών	Εφαρμογή του εργαλείου Mini Mental State Examination (MMSE) για ανίχνευση πιθανών γνωσιακών διαταραχών στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας Εφαρμογή του εργαλείου General Practitioner’s Assessment of Cognition (GPCoG) για ανίχνευση πιθανών γνωσιακών διαταραχών στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας Εφαρμογή του εργαλείου Test Your Memory (TYM) για ανίχνευση πιθανών γνωσιακών διαταραχών στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας	
EUR-HUMAN – “EUropean Refugees - HUMAN Movement and Advisory Network” Ιστοσελίδα: http://eur-human.uoc.gr/	«Εργαλείο Αξιολόγησης για τη Βελτιστοποίηση της Φροντίδας Υγείας Μεταναστών» (ATOMiC) με πρακτικές οδηγίες για τη βελτίωση των υπηρεσιών φροντίδας υγείας για τις ευπαθείς αυτές ομάδες Ολοκληρωμένο πρωτόκολλο για την ταχεία αξιολόγηση της ψυχικής υγείας των μεταναστών και των προσφύγων On-line εκπαιδευτικό υλικό για το προσωπικό ΠΦΥ ώστε να παρέχουν ολιστική, συμπονετική, ολοκληρωμένη και επικεντρωμένη στο άτομο υπηρεσίες σε αυτές τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού Κατευθυντήριες γραμμές, πρωτόκολλα/αυστάσεις, εργαλεία και εκπαιδευτικό υλικό για την παροχή ολοκληρωμένων υπηρεσιών πρωτοβάθμιας φροντίδας	http://eur-human.uoc.gr/ https://www.youtube.com/channel/UCv13kOrEidGv2XA4zAuS01Q https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/30499386 https://jcompassionatehc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40639-018-0045-7

(Συνεχίζεται)

Πίνακας 1. Εκπαιδευτικά μέσα και εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο συνεργατικών ερευνητικών προγραμμάτων της ΚΚΟΙ (για φοιτητές ιατρικής και επαγγελματίες στην ΠΦΥ) (Συνέχεια)

Τίτλος προγράμματος	Περιεχόμενο	Σχετικοί σύνδεσμοι
EU-WISE - "Self-care Support for People with Long Term Conditions, Diabetes and Heart Disease: A Whole System Approach" Ιστοσελίδα: https://cordis.europa.eu/project/rcn/101808_en.html	Εργαλείο παρέμβασης/διαδικτύου "EU-GENIE" για την ευαισθητοποίηση των κοινωνικών δικτύων. Το "EUGENIE" συνέβαλε στην ανάπτυξη ικανοτήτων, αφηρόντας εκπαιδευμένο προσωπικό, εργαλεία και πόρους για κατάλληλη χρήση και υλοποιήσεις στο τοπικό περιβάλλον	https://www.clahrcprojects.co.uk/impact/projects/genie-online-social-network-tool-generate-engagement-self-management-support
Ανάπτυξη 13 Κατευθυντήριων Οδηγιών Γενικής Ιατρικής για τη διαχείριση των πιο συχνών νοσημάτων και καταστάσεων υγείας στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας Ιστοσελίδα: http://www.greekphcguidelines.gr	13 Κατευθυντήριες Οδηγίες Γενικής Ιατρικής για τη διαχείριση των πιο συχνών νοσημάτων και καταστάσεων υγείας στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας	http://www.greekphcguidelines.gr/ (αναρτημένα)
"Assessing The Over-The-Counter Medications In Primary Care And Translating The Theory Of Planned Behaviour (TPB) Into Interventions – (OTC-SOCIOMED)» (ΕΕ ΠΠ7 αριθ. 223654-06/05/08) Ιστοσελίδα: http://www.otcsociomed.uoc.gr/joomla/	Εφαρμογή της TPB για την εκτίμηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις πεποιθήσεις και τη στάση των Γενικών Ιατρών, των φαρμακοποιών και των ασθενών σε ό,τι αφορά στα μη συνταγογραφούμενα φάρμακα (ΜΗΣΥΦΑ) Σύσταση ορθών πρακτικών σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο που απευθύνονται σε επαγγελματίες υγείας αλλά και στους έχοντες την ευθύνη χάραξης πολιτικών	
Αξιολόγηση της απόδοσης και της ποιότητας των υπηρεσιών υγείας των Κέντρων Υγείας στην Ελλάδα	Εργαλειοθήκη μέτρησης της απόδοσης και της αποτελεσματικότητας της ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών των Κέντρων Υγείας	
RESTORE REsearch into implementation STRategies to support patients of different ORigins and language background in a variety of European primary care settings http://www.fp7restore.eu	Κατευθυντήριες οδηγίες για τη διευκόλυνση της γλωσσικής επικοινωνίας μεταξύ μεταναστών και επαγγελματιών ΠΦΥ. Το "RESTORE" συνέβαλε στην επιλογή, την πιλοτική εφαρμογή και αξιολόγηση εργαλείων (κατευθυντήριων οδηγιών και εκπαιδευτικών παρεμβάσεων) κατάλληλων για την ΠΦΥ από τον ευρωπαϊκό χώρο	http://www.fp7restore.eu/index.php/en/about-restore/relevantgits

ΚΚΟΙ. Αυτά προορίζονται για εκπαιδευτική χρήση είτε από φοιτητές ιατρικής ή και από επαγγελματίες στην ΠΦΥ. Περιλαμβάνονται μέσα και εργαλεία για την αυτοφροντίδα των χρόνιων νοσημάτων με έμφαση στον σακχαρώδη διαβήτη (EU-WISE),^{6,7} στα χρόνια αναπνευστικά νοσήματα (FRESH AIR),⁸⁻¹⁰ στην άνοια (ΕΣΠΑ ΘΑΛΗΣ),¹¹⁻¹³ και στην εξάρτηση από το κάπνισμα.^{10,14,15} Κατευθυντήριες οδηγίες για τη διαχείριση των κοινών νοσημάτων στην ΠΦΥ (<http://www.greekphcguidelines.gr/>), την αντιμετώπιση των συχνών προβλημάτων των προσφύγων είτε αυτών που αφορούν σε προβλήματα στη γλωσσική επικοινωνία¹⁶⁻²⁶ ή κατά την ώρα της άφιξης

τους (EUR-HUMAN),²⁷⁻³⁰ καθώς και ζητήματα περί ορθής συνταγογράφησης, συμπεριφοράς των γενικών ιατρών αλλά και των αρνητικών συνεπειών της μη λελογισμένης συνταγογράφησης, τόσο στον ίδιο τον ασθενή όσο και στο σύστημα υγείας (OTC SOCIOMED),³¹⁻³⁴ επίσης περιλαμβάνονται στον πίνακα 1. Στα ερευνητικά ενδιαφέροντα της ΚΚΟΙ συμπεριλήφθηκε και η μελέτη της επιλεγμένης και εξατομικευμένης διαλογής για την πρόληψη της καρδιαγγειακής νόσου (SPIM-EU).^{35,36} Στη διάθεση των φοιτητών και ερευνητών περιλαμβάνονται και ορισμένες καινοτόμες μεθοδολογίες συμμετοχικής μάθησης και δράσης, οι οποίες δοκιμάστηκαν με επιτυχία από την ΚΚΟΙ σε πλη-

θυσιακές ομάδες μικτού μορφωτικού επιπέδου, προέλευσης και περιβάλλοντος ΠΦΥ, με στόχο τη βελτίωση της κλινικής επαφής και επικοινωνίας ανάμεσα σε μετανάστες και επαγγελματίες υγείας της ΠΦΥ (RESTORE).^{20,21,23,25,26} Τέλος στον ίδιο πίνακα περιλαμβάνεται πληροφορία επίσης για χρήση από φοιτητές και επαγγελματίες υγείας που αφορά στο Αρχείο Καταγραφής του Καρκίνου Κρήτης^{37,38} και την αξιολόγηση της απόδοσης και της ποιότητας των υπηρεσιών ΠΦΥ.³⁹

Τα ερευνητικά προγράμματα και σχετικοί ιστότοποι για δυνητική χρήση από φορείς διακυβέρνησης υγείας και σχεδιαστές υπηρεσιών υγείας παρουσιάζονται στον πίνακα 2.

Στον πίνακα 3 παρουσιάζονται επιλεγμένες βάσεις δεδομένων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων της ΚΚΟΙ και προορίζονται για χρήση από ερευνητές και μεταδιδακτορικούς ερευνητές. Εδώ η χρήση τους είναι σχεδόν αποκλειστικά από ερευνητές και οι υφιστάμενες βάσεις δεδομένων για Καρκίνο (Αρχείο Καταγραφής),^{37,38} αναπνευστικά νοσήματα (FRESH AIR)⁷⁻¹⁰ και άνοια (ΕΣΠΑ ΘΑΛΗΣ)¹¹⁻¹³ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον προοπτικό σχεδιασμό ερευνητικών προγραμμάτων. Στον πίνακα αυτόν περιλαμβάνονται και βάσεις δεδομένων (ΕΣΠΑ λειτουργική διασύνδεση),⁴⁰ (OTC SOCIOMED)³¹⁻³⁴ που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για έρευνα στις υπηρεσίες υγείας.

Στον πίνακα 4 παρουσιάζονται κλίμακες και εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο διδακτορικών διατριβών ή μεταπτυχιακών εργασιών που εκπονήθηκαν στην ΚΚΟΙ και προορίζονται για χρήση από κλινικούς επαγγελματίες υγείας, φοιτητές επιστημών υγείας και μεταδιδακτορικούς. Εδώ παρουσιάζονται μια πλειάδα εργαλείων που θα μπορούσαν να συμβάλουν τόσο στην εκπαίδευση των επαγγελματιών ΠΦΥ όσο και στην έρευνα στην ΠΦΥ και ΔΥ. Αυτά κατατάχθηκαν εμπειρικά στις κατηγορίες της εκτίμησης καταστάσεων και προβλημάτων υγείας,^{12,13,41-50} εκτίμηση γνώσεων, δεξιοτήτων και πρακτικών, ερωτηματολόγια για την οικογένεια,^{51,52} τις υπηρεσίες υγείας και την ποιότητα ζωής.⁵³⁻⁵⁶

4. Συζήτηση

4.1. Κύρια ευρήματα και συζήτησή τους

Η συστηματική αυτή αναζήτηση του ερευνητικού και αναπτυξιακού έργου της ΚΚΟΙ διενεργήθηκε για να εντοπίσει εργαλεία και μέσα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τόσο στην εκπαίδευση των προπτυχιακών φοιτητών ιατρικής όσο και των ειδικευομένων γενικής ιατρικής/ειδικευμένων, αλλά και άλλων επαγγελματιών υγείας όσο και στη διοίκηση και διακυβέρνηση των υπηρεσιών ΠΦΥ.

Η εκπαίδευση των επαγγελματιών στην ΠΦΥ αποτελεί μια σημαντική προτεραιότητα για την αποτελεσματική ανάπτυξη των υπηρεσιών ΠΦΥ και έχει δειχθεί ως υψηλής σημασίας και σε χώρες με ανάλογες εμπειρίες όπως η Ελλάδα⁴⁷ και αναδεικνύεται ως επείγουσα ανάγκη για την επιτυχία της σημερινής μεταρρύθμισης που επιχειρείται στην ΠΦΥ.¹ Αρκετά εργαλεία που αναπτύχθηκαν από τα προγράμματα FRESH AIR, TITAN, EUWISE, SPIMEU, OTC-SOCIOMED προσφέρουν σήμερα δυνατότητες στους επαγγελματίες υγείας στην ΠΦΥ για την ολιστική προσέγγιση της καρδιαγγειακής νόσου,⁵⁷ των χρόνιων νοσημάτων του αναπνευστικού συστήματος,^{8,9} καθώς και την αναμόρφωση των συνταγογραφικών προτύπων.³¹⁻³⁴

Το πληθυσμιακό αρχείο Καταγραφής Καρκίνου Κρήτης (ΚΚΚ) αποτελεί το μοναδικό εν λειτουργία αρχείο στη χώρα μας και έχει αναπτύξει εργαλεία και μεθοδολογίες τόσο για την επιδημιολογική ανάλυση και παρακολούθηση του φορτίου της νόσου όσο και για εκπαιδευτικούς αναπτυξιακούς σκοπούς. Έχει ένα ολοκληρωμένο ψηφιακό σύστημα καταγραφής (βασισμένο στο CANREG5) το οποίο λειτουργεί διαδικτυακά εξ αποστάσεως αλλά και τοπικά χωρίς σύνδεση στο διαδίκτυο (δυνατότητα χρήσης από ιατρούς, επαγγελματίες υγείας και εκπαιδευμένους καταγραφείς).^{37,38} Παράλληλα έχει αναπτύξει έναν αλγόριθμο υπολογισμού του εξατομικευμένου κινδύνου ασθενούς ή άλλου επισκέπτη σε δομές υγείας (με δυνατότητα χρήσης από ογκολόγους, γενικούς ιατρούς). Υπό ανάπτυξη είναι σήμερα ένα δίκτυο παρακολούθησης (sentinel) για την καρδιαγγειακή νόσο και το λιπώδες ήπαρ.

Πίνακας 2. Ερευνητικά προγράμματα με δυναμική χρήση από φορείς διακυβέρνησης και πολιτικές υγείας

Όνομα προγράμματος και ιστοσελίδα	Σχετικοί σύνδεσμοι και επιλεγμένες δημοσιεύσεις	Δυναμική Χρήση
FRESH AIR – “Free Respiratory Evaluation and Smoke-exposure reduction by primary Health cAre Integrated gRoups” Ιστοσελίδα: http://www.theircrg.org/freshair/	https://www.theircrg.org/freshair/resources-publications (δημόσια πλατφόρμα διάχυσης θα είναι σύντομα διαθέσιμη) Δημοσιεύσεις: ⁸⁻¹⁰	Σχεδιασμός προγραμμάτων ενημέρωσης και εκπαίδευσης κοινού και επαγγελματιών υγείας Υποδομή για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη προγραμμάτων πνευμονικής αποκατάστασης στην ΠΦΥ
Κέντρο Καταγραφής Καρκίνου Κρήτης (ΚΚΚ) Ιστοσελίδα: http://www.crc.uoc.gr	www.crc.uoc.gr (θα αναρτηθούν άμεσα) Επικοινωνία για αιτήματα: cancer.registry.crete@gmail.com , spdimi11@gmail.com Δημοσιεύσεις: ^{37,38}	Σχεδιασμός προγραμμάτων ομαδικού και ατομικού προσωπικού ελέγχου Σχεδιασμός προγραμμάτων ενημέρωσης και εκπαίδευσης του πληθυσμού
TITAN Greece & Cyprus – “Primary Care Tobacco Treatment Training Network in Greece and Cyprus” Ιστοσελίδα: http://titangc.uoc.gr	http://titangc.uoc.gr/tools.html (αναρτημένα) Δημοσιεύσεις: ^{14,15}	Σχεδιασμός, ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων διακοπής καπνίσματος στην ΠΦΥ
Ανάπτυξη 13 Κατευθυντήριων Οδηγιών Γενικής Ιατρικής για τη διαχείριση των πιο συχνών νοσημάτων και καταστάσεων υγείας στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας Ιστοσελίδα: http://www.greekphcguidelines.gr/	http://www.greekphcguidelines.gr/ (αναρτημένα)	Σχεδιασμός προγραμμάτων εκπαίδευσης και συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξης των υγειονομικών στην ΠΦΥ Αξιολόγηση αποτελεσματικότητας υπηρεσιών ΠΦΥ
EUR-HUMAN – “EUropean Refugees - HUman Movement and Advisory Network” Ιστοσελίδα: http://eur-human.uoc.gr/	http://eur-human.uoc.gr/ και https://www.youtube.com/channel/UCv13kOrEidGv2XA4zAU01Q Δημοσιεύσεις: ²⁷⁻³⁰	Σχεδιασμός προγραμμάτων εκπαίδευσης και συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξης των υγειονομικών στην ΠΦΥ
EU-WISE - “Self-care Support for People with Long Term Conditions, Diabetes and Heart Disease: A Whole System Approach” Ιστοσελίδα: https://cordis.europa.eu/project/rcn/101808_en.html	https://www.clahrcprojects.co.uk/impact/projects/genie-online-social-network-tool-generate-engagement-self-management-support Δημοσιεύσεις: ^{6,7}	Σχεδιασμός και ανάπτυξη προγραμμάτων παρέμβασης στην κοινότητα
SPIM-EU – “Determinants of Successful Implementation of Selective Prevention of Cardio-metabolic Diseases Across Europe” Ιστοσελίδα: http://www.spimeu.org/	http://www.heartscore.org/en_GB/ Δημοσιεύσεις: ^{35,36}	Σχεδιασμός και ανάπτυξη προγραμμάτων παρέμβασης στην κοινότητα
ΕΣΠΑ-Λειτουργική διασύνδεση δομών Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας-ΠΦΥ στην Ελλάδα Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2TmOtMh	https://bit.ly/2TmOtMh (αναρτημένα) Εγχειρίδιο: http://ld.ucdc.uoc.gr/images/files/YPOERGO1/paradoteo1.4.2.pdf Δημοσιεύσεις: ⁴⁰	Πληροφοριακό σύστημα εφαρμογής του μοντέλου λειτουργικής διασύνδεσης Εγχειρίδιο εφαρμογής του μοντέλου λειτουργικής διασύνδεσης και διαχείρισης του πληροφοριακού συστήματος στην καθημερινή πρακτική (δυνατότητα χρήσης σε επίπεδο διοίκησης Υπουργείου Υγείας ή δομών υγείας καθώς και στην κλινική πράξη από ιατρούς ή επαγγελματίες υγείας) Λίστα με χρήσιμους συνδέσμους με φορείς και πλατφόρμες υγείας και ΠΦΥ Τεύχος συστάσεων αλλαγής-βελτίωσης της λειτουργικής διασύνδεσης των δομών ΠΦΥ στην Ελλάδα (εμπεριέχει στοχευμένες προτάσεις ανάλογα με τα επίπεδα της υφιστάμενης διασύνδεσής τους και ανά διάσταση διασύνδεσης π.χ. συντονισμός, ποιότητα, συνέχεια, ισότητα/ισονομία, οικονομία, διακυβέρνηση, προσβασιμότητα)

(Συνεχίζεται)

Πίνακας 2. Ερευνητικά προγράμματα με δυναμική χρήση από φορείς διακυβέρνησης και πολιτικές υγείας (Συνέχεια)

Όνομα προγράμματος και ιστοσελίδα	Σχετικοί σύνδεσμοι και επιλεγμένες δημοσιεύσεις	Δυναμική Χρήση
"Assessing The Over-The-Counter Medications In Primary Care And Translating The Theory Of Planned Behaviour Into Interventions – (OTC-SOCIOMED)" (ΕΕ ΠΠ7 αριθ. 223654-06/05/08) Ιστοσελίδα: http://www.otcsociomed.uoc.gr/joomla/	http://www.otcsociomed.uoc.gr/joomla/ Δημοσιεύσεις: ³¹⁻³⁴	Σχεδιασμός προγραμμάτων εκπαίδευσης επαγγελματιών υγείας Σχεδιασμός προγραμμάτων ενημέρωσης και εκπαίδευσης του πληθυσμού Σύσταση ορθών πρακτικών σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο με απήχηση στην ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα, τους επαγγελματίες στον τομέα της υγείας καθώς και τις κοινωνικές ομάδες και τους έχοντες την ευθύνη χάραξης πολιτικής
RESTORE REsearch into implementation STRategies to support patients of different ORigins and language background in a variety of European primary care settings http://www.fp7restore.eu	Δημοσιεύσεις: ^{16,17,19-24}	Σχεδιασμός των υπηρεσιών υγείας, μέσα από μεθοδολογίες συλλογικής λήψης απόφασης από εταιρούς με διαφορετικό προφίλ
Αξιολόγηση της απόδοσης και της ποιότητας των υπηρεσιών υγείας των Κέντρων Υγείας στην Ελλάδα	Δημοσιεύσεις: ³⁹	Εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών ΠΦΥ καθώς και καταγραφή των ελλείψεων και των αναγκών τόσο των χρηστών υπηρεσιών υγείας όσο και του υγειονομικού προσωπικού που υπηρετεί τις δομές ΠΦΥ.

Επιπρόσθετα, το πρόγραμμα FRESH AIR χρησιμοποιήσε μεθόδους εφαρμοσμένης επιστήμης για να προσεγγίσει περιοχές και πληθυσμούς χαμηλών οικονομικών πόρων και προσέφερε νέα δεδομένα για την αναπνευστική τους υγεία, την έκθεσή τους σε παράγοντες και τις σχετικές τους ανάγκες.^{8,9} Παράλληλα, ανέπτυξε εκπαιδευτικά μοντέλα για την παροχή αποτελεσματικής στήριξης για τη διακοπή του καπνίσματος από επαγγελματίες ΠΦΥ (Very Brief Advice on Smoking),¹⁰ ενώ εφάρμοσε και αξιολόγησε νεωτεριστικές και προσιτές θεραπευτικές προσεγγίσεις για ασθενείς με χρόνια αναπνευστικά νοσήματα (Πρόγραμμα Πνευμονικής Αποκατάστασης).

Το OTC-SOCIOMED ουσιαστικά αξιοποίησε θεωρίες από τον χώρο της ψυχολογίας (Theory of Planned Behaviour) προκειμένου να ερμηνεύσει τα κίνητρα πίσω από τη συνταγογραφική συμπεριφορά των επαγγελματιών υγείας και την καταναλωτική συμπεριφορά των ασθενών ως προς τα μη συνταγογραφούμενα φάρμακα.³¹⁻³⁴ Οι προσαρμοσμένες παρεμβάσεις που αναπτύχθηκαν και δοκιμάστηκαν με επιτυχία, αποτελούν παρακαταθήκη του έργου που επιχείρησε να μειώσει

την υπερκατανάλωση μη συνταγογραφούμενων φαρμάκων. Η εφαρμογή και το περιεχόμενο αυτών των παρεμβάσεων θα πρέπει να διαμορφώνεται λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του συστήματος ΠΦΥ της εκάστοτε χώρας, καθώς και της συμπεριφοράς των γενικών ιατρών κατά τη συνταγογράφηση.

Παρομοίως, το πρόγραμμα RESTORE¹⁶⁻²⁶ προσέφερε νέες θεωρητικές προσεγγίσεις, δανεισμένες από τον χώρο της κοινωνιολογίας (Normalization Process Theory), καθώς και καινοτόμες συμμετοχικές μεθοδολογίες (Participatory Learning and Action) που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από ερευνητές στον χώρο της υγείας και να συμβάλουν στον αποτελεσματικό σχεδιασμό των υπηρεσιών υγείας, μέσα από την υποστήριξη ενός δημιουργικού διαλόγου και τη διευκόλυνση της συλλογικής λήψης απόφασης από εταιρούς με διαφορετικό προφίλ που εμπλέκονται στον σχεδιασμό, την αξιολόγηση, την παροχή και τη λήψη των υπηρεσιών υγείας.

Επιπρόσθετα, το πρόγραμμα EUR-HUMAN συνέφερε με εκπαιδευτικά μέσα για την ανάπτυξη επικοινωνιακών και κλινικών δεξιοτήτων δια-

Πίνακας 3. Βάσεις δεδομένων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο συνεργατικών ερευνητικών προγραμμάτων της ΚΚΟΙ (για ερευνητές και μεταδιδακτορικούς).

Όνομα προγράμματος και ιστοσελίδα	Βάσεις δεδομένων υγείας	Σχετικοί σύνδεσμοι
FRESH AIR – “Free Respiratory Evaluation and Smoke- exposure reduction by primary Health cAre Integrated gRoups” Ιστοσελίδα: http://www.theipcr.org/freshair/	Βάση δεδομένων για την οικονομική επίδραση του άσθματος και της ΧΑΠ σε πληθυσμό ΠΦΥ Ποιοτικά δεδομένα για τις αντιλήψεις, πεποιθήσεις και συμπεριφορές κοινού και επαγγελματιών υγείας για τα χρόνια αναπνευστικά νοσήματα Βάση δεδομένων για τα επίπεδα ενημέρωσης και επίγνωσης κοινού και επαγγελματιών υγείας σχετικά με τα χρόνια αναπνευστικά νοσήματα Δεδομένα για τα επίπεδα ρύπανσης εσωτερικού αέρα σε αγροτικά νοικοκυριά Δεδομένα (ποσοτικά και ποιοτικά) για τις διαγνωστικές πρακτικές, πεποιθήσεις και συμπεριφορές επαγγελματιών υγείας και κοινού γύρω από τον μακροχρόνιο βήχα και το άσθμα στην παιδική ηλικία	https://www.theipcr.org/freshair/resources-publications (δημόσια πλατφόρμα διάχυσης θα είναι σύντομα διαθέσιμη)
Κέντρο Καταγραφής Καρκίνου Κρήτης (ΚΚΚ) Ιστοσελίδα: http://www.crc.uoc.gr	Μεγάλη βάση δεδομένων (big data) με δεδομένα κακοήγων νεοπλασιών σε ενήλικους διαμένοντες στην Κρήτη από το 1992 έως το 2017 Επιπρόσθετες βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιούνται για διασύνδεση και συσχετίσεις με την κύρια βάση του ΚΚΚ. Περιλαμβάνουν μετρήσεις ρύπων στην Κρήτη, στοιχεία θερμοκρασίας, υγρασίας και λοιπών καιρικών φαινομένων, χρήσεις γης (μέσω δορυφόρων), δημογραφικά-κοινωνικά-οικονομικά στοιχεία ανά Δήμο Γεωγραφικές βάσεις δεδομένων (geo-databases) για όλη την Κρήτη	www.crc.uoc.gr (θα αναρτηθούν άμεσα) Επικοινωνία για αιτήματα: cancer.registry.crete@gmail.com , spdimi11@gmail.com
ΕΣΠΑ-Λειτουργική διασύνδεση δομών Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας-ΠΦΥ στην Ελλάδα Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2TmOtMh	Βάση δεδομένων αποτίμησης της διασύνδεσης των δομών ΠΦΥ που συμμετείχαν στην πιλοτική μελέτη του πληροφοριακού συστήματος και του νέου προτεινόμενου θεωρητικού μοντέλου λειτουργικής διασύνδεσης (Κρήτη, Ιόνιοι νήσοι)	https://bit.ly/2TmOtMh (αναρτημένα)
ΕΣΠΑ ΘΑΛΗΣ Πανεπιστήμιο Κρήτης - Διεπιστημονικό δίκτυο μελέτης νόσου Alzheimer και συναφών διαταραχών	Βάση δεδομένων με δεδομένα της ομάδας έρευνας της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας αλλά και των ομάδων έρευνας της ομάδας έρευνας της Ψυχιατρικής, Νευρολογικής και Παθολογικής Κλινικής	
«Assessing The Over-The-Counter Medications In Primary Care And Translating The Theory Of Planned Behaviour Into Interventions – (OTC-SOCIOMED)» (ΕΕ ΠΠ7 αριθ. 223654-06/05/08) Ιστοσελίδα: http://www.otcsociomed.uoc.gr/joomla/	Τρεις βάσεις δεδομένων σε επτά ευρωπαϊκές χώρες Μία βάση δεδομένων που σχετίζεται με τις στάσεις και τις προσδοκίες των Γενικών Ιατρών ως προς τη συνταγογράφηση σε δομές Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας Μία βάση δεδομένων που σχετίζεται με τις στάσεις των φαρμακοποιών σχετικά τα συνταγογραφικά πρότυπα και τη χορήγηση ΜΗΣΥΦΑ από ασθενείς που επισκέφθηκαν δομές Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας Μία βάση δεδομένων που σχετίζεται με την προσδοκία των ασθενών για τη συνταγογράφηση και τη χρήση ΜΗΣΥΦΑ	
Αξιολόγηση της απόδοσης και της ποιότητας των υπηρεσιών υγείας των Κέντρων Υγείας στην Ελλάδα	Βάση δεδομένων με δεδομένα εκτίμησης της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών των Κέντρων Υγείας	

Πίνακας 4. Κλίμακες και Εργαλεία που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο διδακτορικών διατριβών ή μεταπτυχιακών εργασιών που εκπονήθηκαν στην ΚΚΟΙ (για κλινικούς επαγγελματίες υγείας, φοιτητές επιστημών υγείας και μεταδιδακτορικούς)

<i>Εργαλεία</i>	<i>Τίτλος δημοσίευσης</i>
Test Your Memory dementia screening instrument (TYM)	Cultural Adaptation, Standardization and Clinical Validity of the Test Your Memory Dementia Screening Instrument in Greek ⁷³
General Practitioner Assessment of Cognition (GPCog)	Cognitive screening tools for primary care settings: Examining the "Test Your Memory" and "General Practitioner Assessment of Cognition" tools in a rural aging population in Greece ^{72,73}
The Short Anxiety Screening Test	The Short Anxiety Screening Test in Greek: translation and validation ⁴³
Edinburgh Postnatal Depression Scale	The Edinburgh Postnatal Depression Scale: translation and validation for a Greek sample ⁴⁴
The Perceived Stress Scale (versions PSS-4, -10 and -14)	Perceived Stress Scale: Reliability and Validity Study ⁴⁶
The Problem Areas in Diabetes Scale (PAID)	The Problem Areas In Diabetes (PAID) scale: psychometric evaluation survey in a Greek sample with Type 2 diabetes ⁴⁷
Nordic Questionnaire for the musculoskeletal symptoms	Translation and standardization into Greek of the standardized general Nordic questionnaire for the musculoskeletal symptoms ⁴⁸
Neck Disability Index (NDI)	Translation of the Neck Disability Index and validation of the Greek version in a sample of neck pain patients ⁴⁹
English Postal Questionnaire	Identifying dyspepsia in the Greek population: translation and validation of a questionnaire ⁵⁰
The Reflux Disease Questionnaire (RDQ)	Validation of the reflux disease questionnaire into Greek ⁴¹
Involvement Evaluation Questionnaire - European Union (IEQ-EU)	Assessing the burden of caregivers of patients with mental disorders: translating and validating the Involvement Evaluation Questionnaire into Greek ⁴²
Cancer Control Practices Questionnaire	Cancer Control Practices: Translation and Cultural Adaptation of an Instrument in Crete, Greece ⁶²
The Alzheimer's Disease Knowledge Scale (ADKS)	Translation and Validation of a Questionnaire to Assess the Diagnosis and Management of Dementia in Greek General Practice ⁶³
PREMIS survey	Defining physicians' readiness to screen and manage intimate partner violence in Greek primary care settings ⁶⁴
Training Needs Assessment Tool (TNA)	Translating and validating a Training Needs Assessment tool into Greek ⁶⁵
Maternal Adjustment and Maternal Attitudes Scale	Validation of the Greek maternal adjustment and maternal attitudes scale for assessing early post-partum adjustment ⁶⁶
Healthometer instrument	Face and contents validity, and feasibility of Healthometer: a Delphi study ⁶⁷
Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales IV (FACES IV) (access to the original publication)	Cross-cultural adaptation and validation of the Greek version of the Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale IV Package (FACES IV) ⁵¹
Family Questionnaire (FQ)	Cross-cultural adaptation and validation of the Greek version of the Family Questionnaire for assessing expressed emotion ⁵²
EUROPEP (standardized questionnaire)	Translating and validating an instrument for measuring patients' satisfaction with primary care physicians in Palestine: The case of EUROPEP ⁵³
Press Ganey's "Inpatient Survey" Questionnaire	Translation, cultural adaptation and validation of an inpatient satisfaction measurement tool in a hospital ⁵⁴
Incontinence-specific Quality of Life (I-QOL)	Quality of life of women with urinary incontinence: Cross-cultural performance of 15 language versions of the I-QOL ⁵⁵
Chronic Venous Insufficiency Questionnaire (CIVIQ)	Translation and validation of a quality of life questionnaire for chronic lower limb venous insufficiency into Greek ⁵⁶

πολιτισμικής φροντίδας υγείας για τους πρόσφυγες που μετακινούνται στην Ελλάδα, ένα θέμα υψηλής προτεραιότητας που αξίζει συζήτησης και προσοχής στο διάστημα που αναθεωρούνται

τα προγράμματα σπουδών των ιατρικών σχολών.²⁷⁻³⁰

Στην υποστήριξη τόσο της εκπαίδευσης και της έρευνας στις υπηρεσίες υγείας στην ΠΦΥ

αλλά και των πολιτικών υγείας αναμένονται να συμβάλουν οι βάσεις δεδομένων και κυρίως αυτές που αφορούν στη μέτρηση του φορτίου του καρκίνου και της καρδιαγγειακής νόσου στον πληθυσμό της Κρήτης, σε επιλεγμένα ιατρεία στην ΠΦΥ. Τόσο οι βάσεις δεδομένων όσο και τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τα εργαλεία που αναπτύχθηκαν από τα προγράμματα της ΚΚΟΙ, που συνοπτικά παρουσιάζεται στο κείμενο αυτό, αναμένεται να συνεισφέρουν στη συζήτηση για τη διασύνδεση της δημόσιας υγείας (ΔΥ) με την ΠΦΥ, ένα θέμα που τυγχάνει να βρίσκεται στο επίκεντρο συζητήσεων και δράσεων τόσο στον παγκόσμιο και ευρωπαϊκό ερευνητικό χώρο, αλλά και στις συζητήσεις που αφορούν στη χάραξη πολιτικής σε κάθε σχεδόν χώρα. Επίσης, για την πραγματοποίηση αυτής θα μπορούσε να υπάρξει η δημιουργία κοινών προτυποποιημένων μοντέλων διεπιστημονικής συνεργασίας και αρχείων διαδραστικής καταγραφής για τη συμβολή στην ολιστική και ολοκληρωμένη φροντίδα με επίκεντρο τον άνθρωπο και με στόχευση στο επίπεδο κοινοτήτων.^{58,59}

Σε μια περίοδο που απουσιάζει η συστηματική επένδυση σε παραμέτρους πρόληψης και προαγωγής της υγείας με δυσοίωνα προοπτική όσον αφορά και στις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην υγεία του πληθυσμού, η ανάγκη εκτίμησης των προβλημάτων υγείας στην κοινότητα και παρακολούθησης προσδιοριστών και δεικτών νοσηρότητας μοιάζει να είναι επιτακτική. Το ιστορικό πλέον άρθρο των Λιονή και Κούτη (1995) πρότεινε πηγές εκτίμησης των προβλημάτων υγείας στην κοινότητα και έκανε αναφορά στον ρόλο του γενικού ιατρού με βάση την εμπειρία που είχε αποκτηθεί στο ΚΥ Σπηλίου.⁴ Ένα αντίστοιχο άρθρο με αναφορά στην εκτίμηση των αναγκών ηλικιωμένων δημοσιεύεται στα Αρχεία της Ελληνικής Ιατρικής (2019) που κοινοποιεί τα αποτελέσματα μιας συστηματικής εκτίμησης που έγινε σε μια γεωγραφικά προσδιορισμένη περιοχή της Νότιας Κρήτης.⁶⁰ Μετά από χρόνια, επίσης, και με βάση την πολύχρονη εμπειρία από ερευνητικά προγράμματα της ΚΚΟΙ δημοσιεύεται στο επίσημο περιοδικό του ΠΟΥ, ένα υπόδειγμα που υποδεικνύει τη διασύνδεση και απαρτίωση (integration) της ΔΥ στην ΠΦΥ.⁶¹ Στη δημοσίευση

αυτή αξιοποιούνται δεδομένα και ευρήματα από τις ερευνητικές μελέτες που αναφέρονται και στο παρόν κείμενο, για να υποδειχθούν παρεμβάσεις διασύνδεσης της δημόσιας υγείας με την ΠΦΥ στη διαχείριση κυρίως των μειζόνων νοσημάτων και παραγόντων κινδύνου του ελληνικού πληθυσμού με βάση την εμπειρία της Κρήτης. Στη βάση αυτού του υποδείγματος, πολλά από τα μέσα και τα εργαλεία^{12,13,41-54,62-67} που παρουσιάζει το άρθρο αυτό θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν είτε με όρους εκπαίδευσης ή και κλινικής πρακτικής τόσο στην προσέγγιση των προσώπων και των οικογενειών τους αλλά και της κοινότητας και ομάδων του πληθυσμού, όπως προσδιορίζει η νέα προσέγγιση του ΠΟΥ, γνωστή ως Διακήρυξη της Astana.^{2,3}

4.2. Απήχηση και η αξιοποίηση της πληροφορίας

Η παρούσα εργασία, που κλείνει έναν μεγάλο κύκλο της ιστορίας της ΚΚΟΙ, έρχεται σε μία περίοδο που η ρητορική για την ΠΦΥ αλλά και η συζήτηση για την αναγκαιότητα και το όραμά της γίνεται φανερή και στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς. Η εργασία έρχεται σε μια περίοδο που η δραματική συρρίκνωση του ΑΕΠ, η μισθολογική «συμπύεση», οι υψηλοί ρυθμοί ανεργίας και η σημαντική μείωση των δαπανών για την υγεία^{68,69} φαίνεται να έχουν επηρεάσει σημαντικά τον τομέα της υγείας, με μεταβολές στην πρόσβαση και παροχή υπηρεσιών, την ισότητα για τη φροντίδα, την ποιότητα της φροντίδας. Για τη βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης όλοι και ανάμεσα σε αυτούς ο ΠΟΥ με την πρόσφατη διακήρυξη^{2,3} αλλά και η Παγκόσμια Εταιρεία Γενικής/Οικογενειακής Ιατρικής (WONCA, <https://www.globalfamilydoctor.com/>) συμφωνούν με την ενδυνάμωση της ΠΦΥ. Στην κατεύθυνση αυτή υπογραμμίζεται και η σημασία εργαλείων και διαδικασιών για την υποστήριξη του κλινικού έργου των επαγγελματιών υγείας στην ΠΦΥ. Η αξιοποίηση των προτεινόμενων εργαλείων και μέσων στην αλλαγή του παραδείγματος και των πρακτικών στην ΠΦΥ, που ξεκινούν από τη διάγνωση και διαχείριση των κοινών προβλημάτων υγείας έως την υποστηρικτική φροντίδα, όπως την οραματίστηκαν τα δημοσιευμένα άρθρα στο Περιοδικό

«Ιατρική»^{4,5} είναι επίκαιρη όσο ποτέ άλλοτε για την εξέλιξη της ΠΦΥ στην Ελλάδα.

Τέλος, υπογραμμίζεται ότι η εργασία αυτή συμπίπτει με τη συζήτηση για την ανανέωση του προγράμματος σπουδών των ιατρικών σχολών στην Ελλάδα αλλά και την αλλαγή στον χρόνο και στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης στην ειδικότητα της γενικής ιατρικής, όπως αυτή καθορίστηκε με πρόσφατη απόφαση του Υπουργείου Υγείας μετά από πρόταση του ΚΕΣΥ.

5. Συμπεράσματα

Η πολύχρονη και πολυθεματική ερευνητική και αναπτυξιακή διαδρομή της ΚΚΟΙ αποτυπώθηκε σε αυτήν την εργασία στην οποία εκπαιδευτικά προγράμματα, εργαλεία και αναπτυχθείσες βάσεις δεδομένων παρουσιάστηκαν και εν συντομία συζητήθηκαν, με μια ταχεία αναφορά στο μεταλλασσόμενο περιβάλλον των υπηρεσιών υγείας της Ελλάδας. Αναδεικνύεται η πρόκληση ενσωμάτωσής τους σε προγράμματα σπουδών αλλά και

σε ολοκληρωμένες πολιτικές υγείας, με στόχο να καλυφθούν οι «αναδυόμενες» ανάγκες υγείας αλλά και προσδοκίες των ασθενών-πολιτών. Η, με όρους εκπαίδευσης και κουλτούρας, αναθεώρηση της ΠΦΥ μοιάζει αναγκαία για να θωρακίσει τους ασθενείς-πολίτες μέσα από την τροποποίηση της συλλογικής αντίληψης και πεποίθησης στο να επιδιώκουν την προαγωγή της ευεξίας, την αλλαγή του τρόπου ζωής με κριτήριο το ψυχοσωματικό όφελός τους και την κεφαλαιοποίηση της κοινωνικής συνεισφοράς στην προστασία του αγαθού της υγείας. Ευκτέο θα είναι η εργασία αυτή να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας νέας πρότασης για τη λειτουργία των Τοπικών Μονάδων Υγείας, όπως ονειρευόταν και ο αξέχαστος Αντώνης Κούτης.

Σημείωση: Το άρθρο αυτό είναι αφιερωμένο στον Δρ. Αντώνη Κούτη, Διευθυντή ΕΣΥ στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ηρακλείου που οι πράξεις του και ο λόγος του θεμελίωσαν το έργο που αποτυπώνεται στο κείμενο. Μετά το πρώτο όνομα οι συγγραφείς παρατίθενται με αλφαβητική σειρά.

Βιβλιογραφία

1. (2017) Νόμος 4486/2017 - ΦΕΚ 115/Α/7-8-2017: Μεταρρύθμιση της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας, επείγουσες ρυθμίσεις αρμοδιότητας Υπουργείου Υγείας και άλλες διατάξεις, 2031–2071
2. World Health Organization and the United Nations Children's Fund (UNICEF) Declaration of Astana. Astana, Kazakhstan, 2018
3. World Health Organization and the United Nations Children's Fund (UNICEF) A vision for primary health care in the 21st century: towards universal health coverage and the Sustainable Development Goals. Geneva, 2018
4. Λιονής Χ, Κούτης Α. Πρόταση ανάπτυξης του Ελληνικού Κέντρου Υγείας: Η Εμπειρία από το κέντρο υγείας Σπήλιου. *Ιατρική* 1992, 62:392–397
5. Λιονής Χ, Κούτης Α. Εκτίμηση των προβλημάτων υγείας στην κοινότητα: ο ρόλος του γενικού ιατρού. *Ιατρική* 1995, 68:570–575
6. Portillo MC, Regaira E, Pumar-Méndez MJ et al. Voluntary organizations and community groups as new partners in diabetes self-management and education. *Diabetes Educ* 2015, 41:550–568
7. Foss C, Knutsen I, Kennedy A et al. Connectivity, contest and the ties of self-management support for type 2 diabetes: a meta-synthesis of qualitative literature. *Health Soc Care Community* 2016, 24:672–686
8. Cragg L, Williams S, Chavannes NH. FRESH AIR: an implementation research project funded through Horizon 2020 exploring the prevention, diagnosis and treatment of chronic respiratory diseases in low-resource settings. *npj Prim Care Respir Med* 2016, 26:16035
9. Brakema EA, van Gemert FA, van der Kleij RMJJ et al. COPD's early origins in low-and-middle income countries: what are the implications of a false start? *npj Prim Care Respir Med* 2019, 29:6
10. McEwen A, Pooler J, Lionis C et al. Adapting Very Brief Advice (VBA) on smoking for use in low-resource settings: experience from the FRESH AIR project. *J Smok Cessat* 2019, 1–5
11. Zaganas I V, Simos P, Basta M et al. The Cretan Aging Cohort: cohort description and burden of dementia and mild cognitive impairment. *Am J Alzheimer's Dis Other Dementias* 2019, 34:23–33
12. Iatraki E, Simos PG, Lionis C et al. Cultural adaptation, standardization and clinical validity of the test your memory dementia screening instrument in Greek. *Dement Geriatr Cogn Disord* 2014, 37:163–180
13. Iatraki E, Simos PG, Bertsias A et al. Cognitive screening tools for primary care settings: examining the "Test Your Memory" and "General Practitioner assessment of Cognition" tools in a rural aging population in Greece. *Eur J Gen Pract* 2017, 23:172–179
14. Girvalaki C, Papadakis S, Vardavas C et al. Smoking cessation delivery by general practitioners in Crete, Greece. *Eur J Public Health* 2018, 28:542–547

15. Girvalaki C, Papadakis S, Vardavas C et al. Training general practitioners in evidence-based tobacco treatment: an evaluation of the tobacco treatment training network in Crete (TiTAN-Crete) intervention. *Heal Educ Behav* 2018, 45:888–897
16. MacFarlane A, O'Donnell C, Mair F et al. (2012) Research into implementation strategies to support patients of different origins and language background in a variety of European primary care settings (RESTORE): study protocol. *Implement Sci* 2012, 7:111
17. O'Donnell C, Burns N, Dowrick C et al. Health-care access for migrants in Europe. *Lancet* 2013, 382:393
18. O'Reilly-de Brún M, de Brún T, O'Donnell CA et al. (2018) Material practices for meaningful engagement: an analysis of participatory learning and action research techniques for data generation and analysis in a health research partnership. *Health Expect* 2018, 21:159–170
19. van den Muijsenbergh M, van Weel-Baumgarten E, Burns N et al. Communication in cross-cultural consultations in primary care in Europe: the case for improvement. The rationale for the RESTORE FP 7 project. *Prim Health Care Res Dev* 2014, 15:122–133
20. MacFarlane A, O'Reilly-de Brún M, de Brún T et al. Healthcare for migrants, participatory health research and implementation science—better health policy and practice through inclusion. The RESTORE project. *Eur J Gen Pract* 2014, 20:148–152
21. de Brún T, De-Brún MO, van Weel-Baumgarten E et al. Guidelines and training initiatives that support communication in cross-cultural primary-care settings: appraising their implementability using Normalization Process Theory. *Fam Pract* 2015, 32:cmv022
22. O'Donnell CA, Burns N, Mair FS et al. (2016) Reducing the health care burden for marginalised migrants: the potential role for primary care in Europe. *Health Policy* (New York) 120:495–508
23. Lionis C, Papadakaki M, Saridaki A et al. Engaging migrants and other stakeholders to improve communication in cross-cultural consultation in primary care: a theoretically informed participatory study. *BMJ Open* 2016, 6:e010822
24. Papadakaki M, Lionis C, Saridaki A et al. Exploring barriers to primary care for migrants in Greece in times of austerity: perspectives of service providers. *Eur J Gen Pract* 2017, 23:129–135
25. O'Donnell CA, Mair FS, Dowrick C et al. Supporting the use of theory in cross-country health services research: a participatory qualitative approach using Normalisation Process Theory as an example. *BMJ Open* 2017, 7:e014289
26. de Brún T, O'Reilly - de Brún M, Van Weel-Baumgarten E et al. Using Participatory Learning and Action (PLA) research techniques for inter-stakeholder dialogue in primary healthcare: an analysis of stakeholders' experiences. *Res Involv Engagem* 2017, 3:28
27. Lionis C, Petelos E, Mechili E-A et al. Assessing refugee health-care needs in Europe and implementing educational interventions in primary care: a focus on methods. *BMC Int Health Hum Rights* 2018, 18:11
28. Jirovsky E, Hoffmann K, Mayrhuber EA-S et al. Development and evaluation of a web-based capacity building course in the EUR-HUMAN project to support primary health care professionals in the provision of high-quality care for refugees and migrants. *Glob Health Action* 2018, 11:1547080
29. Mechili E-A, Angelaki A, Petelos E et al. Compassionate care provision: an immense need during the refugee crisis: lessons learned from a European capacity-building project. *J Compassionate Heal Care* 2018, 5:2
30. van Loenen T, van den Muijsenbergh M, Hofmeester M et al. Primary care for refugees and newly arrived migrants in Europe: a qualitative study on health needs, barriers and wishes. *Eur J Public Health* 2018, 28:82–87
31. Tsiantou V, Shea S, Martinez L et al. Eliciting general practitioners' salient beliefs towards prescribing: a qualitative study based on the Theory of Planned Behaviour in Greece. *J Clin Pharm Ther* 2013, 38:109–114
32. Lionis C, Petelos E, Shea S et al. Irrational prescribing of over-the-counter (OTC) medicines in general practice: testing the feasibility of an educational intervention among physicians in five European countries. *BMC Fam Pract* 2014, 15:34
33. Tsiantou V, Moschandreass J, Bertias A et al. General Practitioners' intention to prescribe and prescribing patterns in selected European settings: the OTCSOCIOMED project. *Health Policy* (New York) 2015, 119:1265–1274
34. Kamekis A, Bertias A, Moschandreass J et al. Patients' intention to consume prescribed and non-prescribed medicines: a study based on the theory of planned behaviour in selected European countries. *J Clin Pharm Ther* 2018, 43:26–35
35. de Waard A-KM, Hollander M, Korevaar JC et al. Selective prevention of cardiometabolic diseases: activities and attitudes of general practitioners across Europe. *Eur J Public Health* 2018, 1–6
36. de Waard A-KM, Wändell PE, Holzmann MJ et al. Barriers and facilitators to participation in a health check for cardiometabolic diseases in primary care: a systematic review. *Eur J Prev Cardiol* 2018, 25:1326–1340
37. Sifaki-Pistolla D, Lionis C, Koinis F et al. Lung cancer and annual mean exposure to outdoor air pollution in Crete, Greece. *Eur J Cancer Prev* 2017, 26:S208–S214
38. Varlamis I, Apostolakis I, Sifaki-Pistolla D et al. Application of data mining techniques and data analysis methods to measure cancer morbidity and mortality data in a regional cancer registry: the case of the island of Crete, Greece. *Comput Methods Programs Biomed* 2017, 145:73–83
39. Sbarouni V, Tsimtsiou Z, Symvoulakis E et al. Perceptions of primary care professionals on quality of services in rural Greece: a qualitative study. *Rural Remote Health* 2012, 12: 2156
40. Sifaki-Pistolla D, Chatzea V-E, Markaki A et al. Operational integration in primary health care: patient encounters and workflows. *BMC Health Serv Res* 2017, 17:788
41. Oikonomidou E, Mihas C, Anastasiou F et al. Validation of the Reflux Disease Questionnaire into Greek. *Gastroenterol Insights* 2012, 4:20
42. Sapouna V, Dafermos V, Chatziarsenis M et al. Assessing the burden of caregivers of patients with mental disorders: translating and validating the Involvement Evaluation Questionnaire into Greek. *Ann Gen Psychiatry* 2013, 12:3

43. Grammatikopoulos IA, Sinoff G, Alegakis A et al. The Short Anxiety Screening Test in Greek: translation and validation. *Ann Gen Psychiatry* 2010, 9:1
44. Vivilaki VG, Dafermos V, Kogevinas M et al. The Edinburgh Postnatal Depression Scale: translation and validation for a Greek sample. *BMC Public Health* 2009, 9:329
45. Vivilaki VG, Dafermos V, Daglas M et al. Identifying Intimate Partner Violence (IPV) during the postpartum period in a Greek sample. *Arch Womens Ment Health* 2010, 13:467–476
46. Andreou E, Alexopoulos EC, Lionis C et al. Perceived Stress Scale: reliability and validity study in Greece. *Int J Environ Res Public Health* 2011, 8:3287–3298
47. Papathanasiou A, Koutsovasilis A, Shea S et al. The Problem Areas in Diabetes (PAID) scale: psychometric evaluation survey in a Greek sample with type 2 diabetes. *J Psychiatr Ment Health Nurs* 2014, 21:345–353
48. Antonopoulou M, Ekdahl C, Sgantzos M et al. Translation and standardisation into Greek of the standardised general Nordic questionnaire for the musculoskeletal symptoms. *Eur J Gen Pract* 2004, 10:33–34
49. Trouli MN, Vernon HT, Kakavelakis KN et al. Translation of the Neck Disability Index and validation of the Greek version in a sample of neck pain patients. *BMC Musculoskeletal Disord* 2008, 9:106
50. Anastasiou F, Antonakis N, Chaireti G et al. Identifying dyspepsia in the Greek population: translation and validation of a questionnaire. *BMC Public Health* 2006, 6:56
51. Koutra K, Triliva S, Roumeliotaki T et al. Cross-cultural adaptation and validation of the Greek version of the Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales IV Package (FACES IV Package). *J Fam Issues* 2013, 34:1647–1672
52. Koutra K, Economou M, Triliva S et al. Cross-cultural adaptation and validation of the Greek version of the Family Questionnaire for assessing expressed emotion. *Compr Psychiatry* 2014, 55:1038–1049
53. Abu Mourad T, Shashaa S, Alegakis A et al. Translating and validating an instrument for measuring patients' satisfaction with primary care physicians in Palestine: the case of EUROPEP. *Eur J Gen Pract* 2007, 13:241–243
54. Petraki E, Lionis C, Markaki A et al. *Translation, cultural adaptation and validation of an inpatient satisfaction measurement tool in a hospital*. Public Health & Healthcare Management, University of Crete, 2007
55. Bushnell DM, Martin ML, Summers KH et al. Quality of life of women with urinary incontinence: cross-cultural performance of 15 language versions of the I-QOL. *Qual Life Res* 2005, 14:1901–1913
56. Erevnidou K, Launois R, Katsamouris A et al. Translation and validation of a quality of life questionnaire for chronic lower limb venous insufficiency into greek. *Int Angiol* 2004, 23:394–399
57. Anyfantakis D, Symvoulakis EK, Panagiotakos DB et al. *Impact of religiosity/spirituality on biological and preclinical markers related to cardiovascular disease*. Results from the SPILI III study, 2013
58. Victoria State Government An interdisciplinary approach to caring. In: health.vic. <https://www2.health.vic.gov.au/hospitals-and-health-services/patient-care/older-people/resources/improving-access/ia-interdisciplinary>. Accessed 5 Jun 2019
59. Lionis C, Petelos E. The patient-centered medical home model within an integrated primary care system: towards a european model? In: *Integr Prim Behav Care*. Springer International Publishing, Cham, 2015:75–96
60. Στεφανάκη Ι, Λιναρδάκης Μ, Λιονής Χ. Εκτίμηση αναγκών υγείας των ηλικιωμένων σε αγροτική περιοχή της Κρήτης: συμβολή στις υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας. *Αρχ Ελλην Ιατρ* 2019, 36:374–382
61. Lionis C, Petelos E, Papadakis S et al. Towards evidence-informed integration of public health and primary health care: experiences from Crete. *WHO Public Heal Panor* 2018, 4: 491–735
62. Trigoni M, Mahoney M, Moschandreas J et al. Cancer Control Practices: translation and cultural adaptation of an instrument in Crete, Greece. *J Cancer Educ* 2009, 24:105–106
63. Prokopiadou D, Papadakaki M, Roumeliotaki T et al. Translation and validation of a questionnaire to assess the diagnosis and management of dementia in Greek general practice. *Eval Health Prof* 2015, 38:151–159
64. Papadakaki M, Prokopiadou D, Petridou E et al. Defining physicians' readiness to screen and manage intimate partner violence in Greek primary care settings. *Eval Health Prof* 2012, 35:199–220
65. Markaki A, Antonakis N, Hicks CM et al. Translating and validating a Training Needs Assessment tool into Greek. *BMC Health Serv Res* 2007, 7:65
66. Vivilaki VG, Dafermos V, Gevorgian L et al. Validation of the Greek maternal adjustment and maternal attitudes scale for assessing early postpartum adjustment. *Women Health* 2012, 52:369–390
67. Spång L, Thireos EA, Lionis C et al. Face and contents validity, and feasibility of Healthometer: a Delphi study. *J Med Syst* 1999, 23:457–65
68. Yfantopoulos P, Yfantopoulos J. The Greek tragedy in the health sector: social and health implications. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforsch* 2015, 84:165–182
69. Yfantopoulos N, Yfantopoulos P, Yfantopoulos J. Pharmaceutical policies under economic crisis: the Greek case. *J Heal Policy Outcomes Res* 2016:4–16